

**6D021000 – Шетел филологиясы мамандығы бойынша
философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін жазылған
Сопиева Баян Әбдіжапарқызының**

**«АҚШ және Қазақстан медиадискурсының концептілік кеңістігі:
лингвокогнитивті аспект» тақырыбындағы диссертациялық жұмысына**

АҢДАТПА

Зерттеу тақырыбының өзектілігі дәстүрлі және жаңа медиа әлеміндегі, соның ішінде АҚШ пен Қазақстандағы барлық қоршаған орта мен болып жатқан оқиғаларды қабылдау және бағалау процестерінде ерекше орын алатын қазіргі заманғы ақпараттық қоғамның шындығымен анықталады.

Медиадискурстың концептілік кеңістігі мәтін құрушыларға да, оның оқырмандарына да әсер ететін құрылымдарды анықтауға мүмкіндік береді. Мұндай тәсіл медиадискурстың әсер ету дәрежесін болжауға септігін тигізеді. Бұл диссертациялық жұмыстағы мәселені зерттеудің өзектілігі ақпараттандыруда белгілі бір дәрежеде жүзеге асқан басылымдарға және нақты басылымдардың журналистік мазмұнын байыту тәсілі арқылы басылымдарға жүгінумен анықталады. Мәселені осы тұрғыдан қарастырғанда ғана – *автор мен адресат* (басылым және оқырмандар) жүйелілігі түсінікті болады, сондай-ақ лингвокогнитивті құрылымдар бұқаралық коммуникация элементтерінің күрделі ұйымдастырылған өзара әрекеттесуі ретінде анықталады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі американдық және қазақстандық медиа кеңістіктегі медиадискурсты талдаудың жұмыста қабылданған пәнаралық тәсілімен де анықталды.

Диссертациялық жұмыстың **зерттеу нысаны** АҚШ пен Қазақстан медиадискурсының базалық концептілері болып табылады.

Зерттеу пәні АҚШ пен Қазақстанның ақпараттық кеңістігі медиадискурсының базалық концептілерінің көрінуінің лингвокогнитивтік ерекшелігі болып табылады.

Зерттеудің мақсаты АҚШ пен Қазақстанның жетекші ақпараттық-талдау басылымында заманауи американдық және қазақстандық медиа-практиканы лингвистикалық-когнитивтік талдау арқылы АҚШ пен Қазақстанның медиа дискурсының концептілік кеңістігінің құрылымын айқындау болып табылады.

Диссертацияда қойылған мақсатқа сәйкес мынадай **міндеттер** шешіледі:

- қазіргі заманғы гуманитарлық зерттеулерде медиадискурсты зерттеудің негізгі парадигмаларын талдау;

- лингвокогнитивтік аспектіде американдық және қазақстандық медиа дискурстың концептілік кеңістігін талдауды жүзеге асыру;

- АҚШ пен Қазақстанның масс-медиа дискурсындағы негізгі концептілердің көрінуінің лингвистикалық ерекшелігін анықтау;

-«NYT»,«Жас Алаш»,«Курсив» материалдарындағы стратификациялық талдауда американдық және қазақстандық медиадискурстың концептілерін ұсыну;

- АҚШ пен Қазақстан медиа дискурсының концептілеріне салыстырмалы талдауды ассоциативті-вербалды аспектіде жүргізу.

Диссертациялық зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі келесі заманауи теориялар мен өзекті тұжырымдамалар болып табылады.

АҚШ пен Қазақстанның медиадискурсын зерделеу кезінде төмендегідей пәнаралық байланыстар жүзеге асырылады:

- заманауи когнитивті концептілер теорияларында (R. Langacker, G. Fauconnier),

- медиалдылық теориясында (М.Маклюэн, Р.Дебре);

-когнитивтік кеңістік теориясында (G. Fauconnier, R. Langacker, A.N. Schlesinger, G.V. Newby), оны біз АҚШ пен Қазақстанның медиадискурсын зерттеуде қолданамыз.

- С. А. Жаботинскаяның концептілік кеңістікті ұсыну формалары ретіндегі лингвистикалық желілердің семантикасы туралы тұжырымдамасы;

- медиалдылық теориясы, онда медиум хабарлама болып табылады - бұл әлеуметтану ғылымдарында қарастырылған танымдық көзқарастарды білдіру тәсілі (М. McLuhan, N. Luhmann, Ю.Мурашов және басқалар);

- сыни дискурсты талдау (СДТ) теориясы мен практикасы (Teun A. van Dijk, N. Fairclough, P.Водак, Констанц медиалды талдау мектебі);

- медиадискурс саласындағы отандық ғалымдардың әдіснамасы мен әдістемесі (Б.А.Ахатова, З.К.Ахметжанова, А.Байгожина, Г.Г.Гиздатов және басқалар).

Зерттеу әдістері. Қойылған міндеттерді шешу және болжамды тексерудің тиімділігі үшін зерттеу әдістемесін таңдау оның пәнаралық сипатына және әлемнің медиа бейнесін дискурсивті түсінудегі лингвофилософиялық жүйелік тәсіліне байланысты. Жұмыста дискурсты, жалпы мәтінді және медиа дискурсты талдаудың лингвистикалық және интегративті әдістері біріктірілген. Осыған байланысты зерттеуде талданатын басылымдардың негізгі концептілерін анықтау үшін лингвистикалық концептілік талдаудың әмбебап әдістемесі - лингвистикалық желілердің семантикасы (ЛЖС) қолданылды. Зерттеудің негізгі әдісі – сыни дискурс талдау әдісі және медиалогиялық талдау әдісі. Тілдік сананың негізгі концептілерге қатысты көрінісін талдау үшін еркін ассоциативті эксперимент әдісі қолданылады.

Қорғауға шығарылатын негізгі тұжырымдамалар:

1. Медиадискурсты зерттеу парадигмасы медианың медиалогиялық табиғатында көрінетін және хабарламаның медиум-дереккөзінің символдық іске асырылуы болып табылатын пәнаралық тәсілдің интеграциясын қамтиды. Жұмыста сыни дискурс-зерттеулердің әдіснамасы мен практикасында бүгінгі таңда медиа дискурстың концептілік кеңістігін түсіндіретін ғылыми құралдар әзірленгені дәлелденді. Пәнаралық байланыс

АҚШ пен Қазақстан БАҚ мәтіндерін талдау кезінде қолданылатын менталитет теориясының, медиологиялық теорияның және социолингвистикалық концептілердің қиылысында және өзара әсерінде мүмкін болады.

2. Медиадискурстың концептілік кеңістігі «мәтінге дейінгі» ретінде ақпараттық кеңістіктің саяси, әлеуметтік-мәдени және лингвокогнитивті құрылымдары мен ерекшеліктерін анықтайтын негізгі әлеуметтік-идеологиялық жоба анықталған кезде ғана мүмкін болады. Американдық медиадискурс үшін, соның ішінде «NYT» үшін бұл либералды жоба. Қазақстандық («Жас Алаш», «Курсив») баспасөзге қатысты еуразиялық, ұлттық, либералдық жобалар анықталды, олар қазақ және орыс тілді баспасөзде ерекше және әртүрлі пропорционалды көріністерге ие болады.

Бұл жобалар, шын мәнінде, диссертациялық зерттеуде АҚШ пен Қазақстанның медиадискурсын түсіндіру мен құрудың негізі ретінде әрекет етеді. Бұл ереже басылымдардың тақырыптық айдарындағы осы концептілердің көрінісін талдаумен расталады. Лингвистикалық қарастырудың ерекшелігінде лингвокогнитивті көріністе концептілік кеңістіктің интермедиялық және мәтіндік ерекшелігі бар: американдық медиадискурс сызықтық ақпараттық бағытпен ерекшеленеді. Өз кезегінде қазақстандық медиадискурс зерттелген материал шегінде мәтіндік байланыстармен және ақпараттық материалды берудің шамадан тыс риторизациясы арқылы сипатталады.

3. Американдық және Қазақстандық ақпараттық кеңістікті айқындайтын базалық концептілер АҚШ медиадискурсының материалында біз анықтаған мына концептілер болып табылады: *power, individual, society, tradition, religion, culture*. Қазақ медиадискурсы материалында: *билік, жеке тұлға, қоғам, салт-дәстүр, дін, мәдениет*; сондай-ақ Қазақстанның орыс тілді басылымдарында: *власть, личность, общество, традиция, религия, культура*. Дәл осы концептілер жұмыста дәлелденгендей, ақпараттық кеңістіктің лингвистикалық көрнісінде домендер болып табылады. Бұл иерархияны үш басылымның әрқайсысының айдарларының тиісті ұйымы растайды. Бұл концептілерді екі елдің ақпараттық кеңістігінде анықталды, олар нақты көріністе ерекше болғанымен, қазіргі ақпараттық қоғам үшін әмбебап түрде көрінеді. Олардың концептілік онтологиясы әртүрлі иерархиялық дәйектілікте көрінеді және идеологиялық мазмұнында ерекшеленеді, бұл медиадискурста іске асырудың лингвокогнитивті аспектісіне әсер етеді.

4. Американдық медиадискурстың негізгі концептілерін құрылымдау ақпараттық қанықтылықпен сипатталады. Бұл ереже американдық медиадискурста концептілік кеңістікті танымдық бейнелеуде объективті көзқарас басым екендігімен расталады. Журналистік мәтін құру қағидаты өз кезегінде қазақстандық медиадискурста объективті және субъективті тәсіл ретінде айқындаушы болып табылады. Қазақ және орыс тілдеріндегі медиадискурс заманауи Қазақстандық бірегейлікпен сипатталады, ол ақпарат

берудің риторикалық тәсілдерінде көрінеді. Алайда, әмбебап гетерогенді ақпарат беру процестері Қазақстандық ақпараттық кеңістікке де тән болады.

5. Концептілік кеңістікті зерттеу кезінде оның лингвистикалық көрінісінде бұқаралық мәдениеттің құбылыстарын құру тәжірибесі де, оны психолінгвистикалық түсінікте қабылдау тәжірибесі де маңызды. Біз анықтаған ассоциативті өрістер ақпараттық кеңістіктің біртұтас көрінісі, сондай-ақ сыртқы шындықты түсінудегі медиа мәтінді және негізгі ұғымдарды ұйымдастырудың жергілікті риторикасы сияқты жетекші когнитивті стратегияларды анықтайды және растайды. Американдық тілдік санада біз бұрын ашқан қоғамдық-саяси жобаға толық сәйкес келетін концептілерді нақты қабылдау тіркелген; қазақ тілдік санасында базалық концептілерді түсінудің объективті және субъективті нысаны байқалады; орыс тілді тілдік санада идеологиялық концептілерді абстрактілі бағалау көрінеді. Мұның бәрі ассоциативті өрістердің жоғары жиілікті аймағында ең көп жиілікті бірлестіктер ретінде кездеседі.

Диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығы- медиадискурстың лингвистикалық желілеріне лингвокогнитивті талдау жасауды ұсынады. Диссертациялық зерттеуде АҚШ пен Қазақстанның медиадискурсының концептілік кеңістігінің құрылымы сыни тұрғыдан қарастырылып, оны сипаттаудың егжей-тегжейлі әдіснамасы мен әдістемесі ұсынылған. Диссертацияда лингвокогнитивтік тәсіл шеңберіндегі американдық және қазақстандық медиадискурстың концептілік кеңістігі категориясының теориялық негіздемесі берілген.

Диссертацияның **теориялық маңыздылығы** қазіргі филологияда қалыптасып келе жатқан концептілік кеңістік теориясын интегративті көзқарас тұрғысынан дамытудан тұрады. Бұл зерттеу сонымен қатар лингвистикадағы дискурс теориясына және когнитивті-дискурсивті тәсілге нақты үлес қосады. Жұмыста әлеуметтік-мәдени концептілерді когнитивті-дискурсивті тұрғыдан зерттеудің негіздері анықталған, олардың когнитивтік және коммуникациялық процестердегі рөлдері анықталған, бұл сайып келгенде концептілік кеңістікті құрудағы концептілердің ең толық сипаттамасын алуға мүмкіндік береді.

Жұмыстың практикалық құзыреттілігі когнитивті лингвистика, бакалавриат, магистратура және докторантура бойынша жоғары оқу орындарының оқу курстарын әзірлеу кезінде алынған нәтижелерді пайдалану мүмкіндігімен байланысты. Зерттеудің перспективасы диссертациялық зерттеудің нәтижелерін медиалдылық теориясын одан әрі дамыту үшін, сондай-ақ медиадискурс тілінің лингвокогнитивтік аспектісі мен теориясы бойынша арнайы курсты әзірлеу үшін пайдалануға болатындығымен байланысты.

Зерттеу материалы 2021 жылдан 2023 жылға дейінгі кезеңде АҚШ пен Қазақстан елдерінің бұқаралық ақпарат құралдары «The New York Times», «Жас Алаш», «Курсив» басылымдары болып табылады. Осы басылымдардың материалында негізгі концептілер таңдалды, өйткені оларда екі елдің заманауи ақпараттық кеңістігі ең шоғырланған түрде ұсынылған.

Барлығы – «NYT» газетінен 92 мақала, «Жас Алаш» газетінен 96 мақала, «Курсив» газетінен 95 мақала талданды. Төмендегідей бағандар бөлек қарастырылды: 100 («NYT»), 125 («Жас Алаш»), 125 («Курсив»). Одан бөлек, «NYT» мақалаларының 100 атауы, «Жас Алаш» мақалаларының 125 атауы, «Курсив» мақалаларының 125 атауы қаралды.

Басылымдарды таңдау барлық басылымдардың жалпы оқырмандар және пайдаланушылар санына байланысты болды: «The New York Times» – басылым таралымы - 1,12 миллион, «Жас Алаш» – таралымы - 43800, «Курсив» – таралымы - 13500.

Қосымша және салыстырмалы талдау материалы медиадискурс концептілеріне арналған ассоциативті өрістер болып табылады. Біз ассоциативті өрістерді ағылшын, қазақ және орыс тілдерінен алдық, әр концептіге 95-тен 105-ке дейін ассоциативті реакциялардан келеді. Ассоциативті реакциялардың жалпы саны келесідей: ағылшын тілінің материалында – 556; қазақ тілінің материалында – 641; орыс тілінің материалында – 679.

Зерттеу жұмысының сынамасы. Диссертациялық зерттеу тақырыбы бойынша 10 ғылыми мақала жарияланды, оның төртеуі ҚР ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету Комитетінің рецензияланатын жетекші ғылыми басылымдарында және Scopus базасына енетін халықаралық рецензияланатын ғылыми журналда бір мақала жарияланды.

Диссертациялық зерттеудің құрылымы. Диссертациялық зерттеу кіріспеден, үш тараудан және қорытындыдан, пайдаланылған дереккөздер тізімінен және қосымшадан тұрады.